

MEKÂN - ŞEHİR VE MEDENİYET BAĞLAMINDA ÇATALHÖYÜK

Çatalhöyük Within the Context of Space-City and Civilization

Necmi UYANIK*
Fatih Mehmet BERK**

ÖZ

Bir bölgenin tarihi, kültürel ve jeopolitik yapısının temel taşları, o bölgenin yeryüzünde sahip olduğu konumla yakından ilgilidir. Anadolu, sahip olduğu eşsiz konumu itibarıyla sadece Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğundan kalan İslami değerlere ev sahipliği yapmakla kalmayıp, aynı zamanda tarih öncesi çağlardan başlayarak Hitit, Phryg, Hellenistik Dönem, Roma, Bizans vb. birçok kültürel değeri bağrında barındırmıştır. Çatalhöyük, Anadolu'nun zengin kültürel miraslarından birisidir ve Neolitik Dönem'e (M.Ö. 9000-5500) tarihlenir. Avcı toplayıcılıktan yerleşik hayata geçilen Neolitik Dönem'de insanlık tarihi adına pek çok ilkler ortaya çıkmıştır: Tarım ve hayvancılık, ilk şehir ve şehir planlamacılığı, artı ürün, mesleklerin oluşumu, mimari, ekonomi ve ticaret, din ve sanata ait izler medeniyet tarihine yeni bir sayfa açılmasına neden olmuştur. Ve bundan dolayı da Çatalhöyük içerdiği zengin arkeolojik materyaller ile medeniyet tarihine ışık tutmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mekân, Şehir, Medeniyet, Çatalhöyük

ABSTRACT

The basic elements of the historical, cultural and geopolitical structure of a region are closely related with the geopolitical position of that region. Anatolia, did not only host the Seljukian and Ottoman Islamic elements but also many cultural assets range from the prehistoric times to the Hittites, Phrygians, the Hellenistic Period, Romans and Byzantines by means of its unique situation. Çatalhöyük was one of the rich cultural heritages of Anatolia and dated to the Neolithic Period (9000-5500 BC). In the Neolithic Period, a period from hunter gatherers to settled farmers, many inventions were created: Agriculture and animal husbandry, first city and city planning, surplus product, emergence of artisanship, architecture, economy and trade, religious and artistic evidence opened a new page in history. Therefore, Çatalhöyük as a Neolithic Settlement, with its rich archeological materials shed light on the history of the civilization.

Keywords: Space, City, Civilization, Çatalhöyük

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, nuyanik@selcuk.edu.tr.

** Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm Rehberliği Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, fberk@konya.edu.tr.

GİRİŞ

BAŞTA İBN-İ HALDUN olmak üzere pek çok bilim insanı tarafından şehir, medeniyetin beşiği olarak tanımlanır. Medeniyet ve şehir tarihçiliği açısından ise Çatalhöyük sadece Türkiye’de değil, Dünya’daki bilinirlik vasfı ile “Şehrin Beşiği ve Medeniyetin Beşiği” liyakatini fazlası ile hak etmektedir. Avcı toplayıcı toplumlardan sonra tarımın ve yerleşik hayatın başladığı Neolitik Dönem’de (M.Ö.9000-5500) ortaya çıkan Çatalhöyük, bu dönemde sahip olduğu ilklerden dolayı “İlkler Beşiği” olarak ta tanımlanabilir. Çatalhöyük, bu bağlamda, sadece Konya şehrinin ve Türkiye’deki şehirlerin beşiği olmakla kalmayıp, Dünya şehirçilik tarihi açısından bir milat teşkil etmekte ve “Şehir” kavramının vücut bulduğu bir yerleşim olmasından dolayı “Dünya’daki tüm şehirlerin beşiği” ve “Şehirçilik” kavramının çıkış noktasıdır. Bu özelliğinden dolayı, şehir ve medeniyet tarihi çalışanları tarafından Çatalhöyük “Uygarlığın / Medeniyetin Beşiği” olarak da tanımlanmıştır.

MEKÂN, ŞEHİR ve MEDENİYET

İnsanoğlunun yaşadığı coğrafyada barınma eksenli mekân inşa etmesi içgüdüsel bir harekettir. Akıl yetisi ile diğer yaratıklardan ayrılan insan, mekâna farklı kazanımlar katarak, mekânı, barınma ihtiyacının dışına taşan fonksiyonel bir yapıya dönüştürmüştür. Bu dönüşüm sonucu şehirler ortaya çıkmıştır. Avcılık-toplayıcılık döneminden sonra tarım ve hayvancılığa geçiş evresi, insanlığı mekânsal bir yönelime itmiştir. Yerleşik hayat, tarım ve hayvancılıkla birlikte ortaya çıkan üretim, mekânın değişim ve dönüşümünde belirleyici rol oynamıştır.

Sosyal güçler, kendileri mekânda ispat edip, dışa vururlar. Tarih, siyasal güçlerin birbirleriyle mücadelesine tanıklık eden olaylar ile doludur. Bu güç mücadelesi aynı zamanda bir mekâna egemen olma mücadelesidir. Mekân, tarihin yazıldığı alandır (Riou, 1971, 37). M. Foucault, tarihi, güçlerin olduğu kadar, mekânların da hikâyesi olarak da tanımlar (Foucault 1994, III, 192–3). Çatalhöyük de insanlık tarihi açısından mekâna yazılan ilk yazılardan birisidir.

Üretim, tüketim ve paylaşımı içeren ekonomideki değişim ve dönüşüm, kendini en açık ve somut olarak mekânda gösterir. İnsanoğlunun yerleşik hayata geçiş sürecinde inşa ettiği şehir, kendisi için yapmış olduğu yapay bir mekândır (Şentürk, 2014: 85). Mekân, sadece pasif bir yapıya sahip yer değildir. Bilgi, eylem ve var olan üretim modu ile operasyonel ve araçsal bir rolü vardır. Mekân, öncelikle sonuç ve sebeptir; üründür ve üreticidir; projelerin ve özel stratejilerin bir parçası olan eylemlerin uygulandığı ve bağlandığı bir mahaldir (Lefebvre, 1991: 11-142).

İnsanlık tarihinin ilk aşamalarından itibaren insanın eylemleri ve edinimlerine bağlı olarak toplumsal ilişkilerinde mekânsal bir yönelim olduğu görülmüş-

tür. Toplumların yaşamış olduğu gelişmeler neticesinde mekânın tarihselliği de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çizgi üzerinde zaman zaman yaşanan önemli ve köklü değişiklikler tarihin dikkat çekici dönemeçlerini oluşturmuştur (Karakaş, 2001:124). Çatalhöyük'ün “Medeniyetin Merkezi” olarak tanımlanmasının nedenlerinden birisi de, insanlık tarihinde mekânsal yönelime atılan ilk adımlardan birisini teşkil etmesidir.

İnsan, mekânını bilmek ister. İnsan, T(h)eo-logos, Kosmo(s)-logos ve Esc-hato(s)-logos anlayışın idraki ile nereden geldiğini, nerede durduğunu ve nereye gideceği sorusunu (Fazlıoğlu, 2010: 128) hayatın her safhasında sormuş ve hayatını ve inşa edeceği medeniyeti buna göre şekillendirmiş ve anlam arayan varlığa dönüşmüştür. Mekân ve kültür arasındaki ilişki devamlılık arz eden bir ilişkidir. Mekân, insan ilişkilerinin yoğun olarak yaşandığı, kültürün içinde büyüdüğü ve karakterini kazandığı bir alandır (Scout, 2000: 324). Yerleşik hayata geçilen Neolitik Dönem ile birlikte kültürel unsurlar bir önceki dönem olan Avcı toplayıcı döneme oranla daha kalıcı ve sürdürülebilir bir yapı kazanmaya başlamıştır.

Medeniyet, öznesi insan ile medeniyeti inşa ederken nesne konumunda karşısında yer alan mekân arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Bu bağlamda Fernand Braudel, uygarlık ve mekân arasındaki ilişkiye dikkat çeker ve uygarlıktan söz etmenin, mekânlardan, topraklardan, bitki örtülerinden söz etmekle eş değer olduğunu ifade eder. Bu nihayetsiz oyunların oynandığı sahne, onların akışına kısmen hükmetmekte, insanlar gelip geçmekte, sahne aşağı yukarı aynı kalmaktadır. Braudel, mekânın uygarlıklar üzerine etkisini çok güzel özetlemiştir: “Mısır, Nil’in armağanıysa, Fenike, Eski Yunan’ın, Roma Akdeniz’in armağanıdır” (Braudel, 1996: 34). Çatalhöyük ise Çarşamba Çayı’nın, Konya Ovası’nın ya da daha genel perspektifte Anadolu coğrafyasının bir armağanıdır.

Medeniyet, mekânlarda gelişir ve mekânın yani coğrafyanın özellikleri medeniyeti biçimlendirir. Çin Uygarlığı Sarı Nehir’e, Sümer, Babil ve Asur Uygarlıkları Dicle ve Fırat’a, Mısır Uygarlığı Nil’e, Fenike, Eski Yunan ve Roma ise Akdeniz’e çok şey borçludur. (Braudel, 1996:33). Eğer ki uygun bir mekân olmadığı takdirde “hayatı değiştirmek”, “toplumu değiştirmek” hiçbir anlam ifade etmez. Mekân, sosyal bir olgudur ve sosyal ilişkilere, üretime, işgücüne ve organizasyon ağlarına uygun yerler sağlar. Mekân, sosyal ilişkiler tarafından sarılmakla birlikte kendisine sosyal ilişkiler üreten bir karakteristiğe bürünür. Mekân, bir üretim aracıdır; değiş- tokuş ağı, hammadde akışı ve enerji, mekân tarafından inşa edilmekle birlikte mekânın ürettiği araçlardır. Üretilen ürün, üretim gücünden, tekniğinden, sosyal işgücünden, doğadan ve devlet yapısından ayrı düşünülemez (Lefebvre, 2009: 186-188). Üretim gücüne sahip olan mekân bağlamında Anadolu coğrafyası, yerleşik hayata adım atan insanoğlunun “yeni bir sayfa” açmasına izin veren olanakları sunmuştur. Bunun en somut örneklerinden birisi de Çatalhöyük’tür. Mekânsal gücünden destek alan Çatalhöyük’te

tarım ve hayvancılıkla birlikte üretim başlamış, üretim sonucu artı ürün ortaya çıkmış ve devamında sosyal, iktisadi, mimari, dini ve kültürel alanda pek çok olgu ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz, Anadolu tarihi, mekân olarak sadece köprü vazifesi görmeyip, toplumlara üretme imkânı veren bir alan sunmuştur.

İnsanoğlu, ilk başlarda tamamen doğa tarafından kuşatılmış iken, yerleşik hayata geçiş ile birlikte insanın doğaya olan hükmetme gücü artmıştır. Sosyal olgular içinde yaşamaya başlayan insanoğlu, doğanın kuralları yerine sosyal kurallar inşa etmeye başlamıştır. Doğa ile insanoğlu arasındaki bu etkileşim ilk dönemlerde “Doğanın insanoğlu üzerine hâkim olduğu dönem” (nature directed man) iken, ilerleyen yıllarda bu “Doğanın insanoğlunu sınırladığı dönem (nature limited man)” olmuştur (Kristof, 1960: 16). Aristoteles ve Jean Bodin, doğal çevrenin insanoğlunu etkilediğini savunan ve bu alanda çığır açan yazarlardandır. Fransız Vidal de la Blache’e göre coğrafi faktör, insan iradesi ve girişim arasında güçlü bir bağ kurmuştur (Kristof, 1960: 25). Konya Ovası’nın mümbit toprakları coğrafi alan olarak ilk yerleşik hayata geçiş ev sahipliğini Çatalhöyük ile yaparak tarihte pek çok ilki bünyesinde barındıran ve bundan dolayı da “Medeniyetlerin Beşiği” olarak tanımlanan Mezopotamya coğrafyası ile yarışmış ve milat olarak sadece Konya’nın değil Anadolu’nu tarihini de etkilemiştir.

İnsanoğlu, yeryüzü ile birlikte ortaya çıkmış bir varlıktır. Yeryüzü, insanları, onların oluşturduğu toplumları beslemiş, görevler vermiş, düşüncelerini yönlendirmiş, onları güçlendirecek, kemale erdirecek zorluklarla baş başa bırakmış, zekâsını keskinletmiş ve karşılaştığı sorunların çözümünü kulağına fısıldamıştır (Semple, 1909: 422). Anadolu, bir dönemki adıyla Küçük Asya mekân olarak pek çok tarihi olayın yaşandığı bir coğrafya olmuştur. Ki, Çatalhöyük ve benzeri Neolitik yerleşimlerin Anadolu coğrafyasında keşfedilmesi ile Mezopotamya’ya atfedilen “ilk şehirleşme” olgusuna artık Anadolu da ortak olmuştur ve bundan dolayıdır ki Çatalhöyük kazısı “Bin Yılın Kazısı” olarak tanımlanmıştır.

Coğrafya, medeniyetin oluşmasına katkı sağlayan unsurlardan birisidir. Tropikal bölgelerin sıcaklığı ve burada oluşan sayısız olumsuzluklar medeniyetin oluşmasına engel olurlar. Eğer bir coğrafi alan yiyecek ve tabii kaynaklar bakımından verimli ise, eğer nehirler ulaşımı kolaylaştırıyorsa ve hepsinden önemlisi bir millet Atina, Kartaca, Floransa ve Venedik gibi dünya ticaretinin ana yolu üzerindeyse, o zaman coğrafya tek başına bir şey sunmasa da, medeniyete gülmüser ve onu destekler (Durant, 1996: 14). Anadolu coğrafyası da dünya tarihinin pek çok döneminde adından söz ettiren bir geçmişe sahiptir. Doğu-Batı tarihi arasında meydana gelen pek çok olaya, dinlerin genişleyip farklı coğrafyalara adım attığı dönemlerde Anadolu coğrafyası sahne almıştır. Tek Tanrılı dinlerin hikâyesinde Anadolu coğrafyası olmazsa olmaz coğrafyalardan birisidir. Doğu kökenli bir din olan Hristiyanlık eğer günümüzde Batı dünyasının temel

dini olmuşsa bu imkânı Anadolu coğrafyasındaki serpilmesine borçludur. İslam dininin bugün özellikle Türklerle birlikte çok güçlü bir şekilde anılması ise bu coğrafyada hüküm süren Selçuklu ve Osmanlı mirası sayesinde. Anadolu coğrafyası, bu bağlamda Medeniyete gülümsemiş ve medeniyete her daim beşiklik etmiştir.

Coğrafya açısından, bir ülkenin fiziki yapısı ve konumunun üzerinde yaşadığı insanlara etkisini çok boyutlu tanımlayabilecek tek bölge Küçük Asya'dır (Ramsay,1902: 257). Küçük Asya'nın fiziki yapısı güçlü bir şekilde konumlanmış, benzersiz bir yapıya sahiptir. Sonsuz çeşitliliği içinde yüzyıllardır devam eden bir tarihe sahiptir (Ramsay,1902: 259). Küçük Asya kadar, arkeolojik zenginliğe ve derin bir kültürel mirasa sahip başka bir ülke yoktur. Keşfetmek için bir coğrafyacı için Afrika ne ise, bir tarihçi için Küçük Asya odur (Gardner, 1892: 28). Küçük Asya'nın bu kültürel miras listesinde Çatalhöyük'ün yeri ve önemi tartışılmazdır ki 2012 yılında Unesco Dünya Miras Listesi'ne girerek bu emsalsiz tarihi özelliğini ilan etmiştir.

Medeniyetin oluşumu için gereken bazı aşamalar vardır. İhtiyaçların artması medeniyetin oluşumunu tetikleyen unsurlardan birisidir. Artı ürün, zanaatların oluşumu ve ticari hayatın başlaması ihtiyaçların artmasına neden olmuştur. Bu dönemde oluşan ihtiyaçları hem maddi ihtiyaçlar (ev, barınma), hem de manevi ihtiyaçlar olarak tanımlanabilir. İhtiyaçların artmasına bağlı olarak insan hayatta kalabilmek için savunma ve saldırı pozisyonunda olmuştur (Şeriati, 2013, 21). Yukarıda sayılan artı ürün, zanaatların oluşumu ve ticari hayatın başlaması vb. nedenler sonucu ilk şehirleşme ortaya çıkmış ve bundan dolayı da “Medeniyet ve Şehir” bağlantısı ortaya atılmıştır.

Toplumların tarih içinde ulaştıkları belli bir üretim düzeyi ve bunun gerektirdiği toplumsal örgütlenmelere bağlı olarak şehirler ortaya çıkmış, şehir ve şehirleşme toplumların gelişmeleri ile birlikte yürümüştür (Tuna, 2011:9). Her ne kadar modern şehirlerin ortaya çıkışı Sanayi Devrimi ile ilişkilendirilse bile bugüne kadar elde edilen gerek arkeolojik gerekse yazılı kaynaklar doğrultusunda “Doğu”nun yadsınamaz yaratıcı gücü sayesinde “kent/ şehir” oluşumunun ortaya çıktığı herkes tarafından kabul edilir hâle gelmiştir (Çevik, 2005:7).

İnsanın toplumsal yaşam döngüsünde avcı toplayıcılıktan tarımsal üretime geçmesi, vahşi yaşamdan medeniyete geçişteki iki büyük atılımdan birisidir. Bu ilk ekonomik devrimden önce insanlar doğadan topladıkları ya da avladıkları ile gruplar halinde yaşıyorlardı. Yiyecek ve içecek teminini artıracak bir güce henüz erişmemişti. Biyolojik kısıtlamalar altında yaşıyordu. Yerleşik tarıma geçişle birlikte ve bilinçli gıda üretimi sayesinde ilk kez kaynağını artırma yeteneğini elde etti. Bu yeteneği ilerleyen yıllarda devam etti. Avcı toplayıcılıktan yerleşik tarıma geçişin yaşandığı bu döneme Gordon Childe tarafından “Sanayi Devri-

mi” ile kıyaslanarak “Neolitik Devrim” olarak adlandırıldı (North ve Thomas, 1977:229)

Neolitik Dönem’de gerçekleşen tarımsal hayat, hayvanların evcilleştirilmesi, artı ürün vb. olaylar şehirleşmenin temelini atmış ve yazının icadını oluşturacak zemini hazırlamıştır. Şehirleşmenin başlamasıyla birlikte insanoğlunun inşa edeceği medeniyet serüveninin temelleri atılmıştır. Tarım devrimiyle başlayan bu süreç, kentleşme devrimi ile devam etmiş ve yeni bir insan toplumu ortaya çıkmıştır. Bu iki devrim, tarım ve kentleşme ile medeniyetin temelleri şekillendirilmiştir (Huot vd., 2000:12). Tarımla başlayan şehirleşme ve devletleşme sürecini E. M. Cioran, devlet tanımında şu şekilde kullanmıştır: “Bir devlet, tarımdan paradoksa doğru bir evrim geçirir”. (Yoffee, 2004: 91).

Platon, insanın en büyük erdeminin şehir inşa etmek olarak nitelendirir. Mekâna inşa edilen şehir, bir söylevin, bir dilin somutlaşmış halidir (Lefebvre, 1991, 142). Şehir, mekânda inşa edilmiş bir düzen, sürekliliği olan bir sanattır (Lynch, 1990:1). Şehir, insanın hayatını düzenlemek üzere meydana getirdiği en önemli, en büyük fizikî ürün ve insan hayatını yönelten, çerçeveleyen yapının adıdır. Şehir, ahlâkın, sanatın, felsefenin ve dinî düşüncenin geliştiği ortam olarak, insanın bu dünyadaki vazifesini, en üst düzeyde varlığını anlamını tamamladığı ortamdır (Cansever, 2012: 105). Çatalhöyük, yukarıda ifade edilen şehir tanımlarındaki özelliklerinden ve ilk şehirleşme örneklerinden birisi olduğu için tarihsel değeri önemlilik arz eden bir yerdir.

Şehirler, mekânın yazdığı tarihlerdir ve her mekân bir doğa ve tarih kitabıdır. Şehirler, doğa ve tarihin bilincidir. Şehirlerde tüm bir geçmişin, fiziksel çevrenin, psikolojik etkileşimlerin, kaynaşmanın ve farklı yaşam tarzlarının yansımasını buluruz. Şehirler, medeniyetin ulaştığı bir aşamadır. Şehir, başlı başına bir yapı ve inşa sürecidir. Mutlak ideanın somutlaşması ve duyuların görünür kılınmasıdır. Roma Panteon’da, Mısır ise piramitlerde nefes alıp vermeye devam eder (Takış, 2014: 8-9). Şehirlerin ortaya çıkmasıyla birlikte o zamana kadar dağınık ve örgütsüz olan birçok işlev sınırlı bir alanda bir araya getirildi ve topluluğun bileşenleri dinamik bir gerilim ve etkileşim durumunda tutuldu. Şehir, kutsal ve dünyevi gücün somut bir yansımasının yanı sıra bilinçli bir çaba olarak yaşamın boyutlarını genişletti (Mumford, 1961: 47). Konya ise Çatalhöyük ve Anadolu Selçuklu Dönemi Başkentlik mirası ve Hz. Mevlana vb. mistik değerleri ile daha fazla ön plana çıkıp, bu iki değeri ile nefes alıp vermeye devam etmektedir. Konya’nın ilk yerleşim yerlerinden Çatalhöyük’e ev sahipliği yapması ve kadim bir başkent olması, Konya’daki tarihsel sürecin dinamik yapısına işaret etmektedir.

İbn-i Haldun’a göre toplum, genel anlam itibari ile yatağı hiçbir zaman kurumayan bir ırmağa benzetilir. Yatağında ilerlerken tepelere rastlar ve eğilmek zorunda kalır. Bu anlar bir devletin, şehrin çektiği sıkıntılı anlardır. Devlet için

“Doğuş”, “Gelişme” ve “Yaşlanma” dönemlerinden sonra yok olup gitmek kaçınılmaz bir sonudur. Bu son noktaya gelince devlet yıkılıp gider ama toplum kalır ve yıkılan devletin yerini başka bir devlet alır. Toplum, bir başka devletin içinde erimiş dahi olsa, yenilenerek kalıcılığını sürdürür (İbn-i Haldun, 1977: 28). Konya, bu anlamda yatağı hiçbir zaman kurumamış, Çatalhöyük ile başlayan medeniyet serüveni Hitit, Lydia, Phryg, Pers, B.İskender, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı gibi temel tarihsel dönemler ile devam ettirmiştir.

ÇATALHÖYÜK

2.5 milyon yıl önce başlayan Pleistosen Dönemi’ni takiben günümüzden 12.000 yıl önceye tarihlenen Holosen Dönemi ile insanoğlu yerleşik hayata geçmeye başlar ve tarımla tanışır. Medeniyet ile ilişkilendirilen pek çok adım ile insanlık bu dönemde tanışır. Bu dönüşüme ise değişen iklim şartları, artan nüfus, ekonomik ve ekolojik faktörlerin yanı sıra sosyal ve düşünsel faktörler de neden olmuştur (Hodder, 2010: 2).

Toplumların inşa ettiği çevreler, düşünceler diyarıdır; insanların zihinleri inşa ettikleri çevre ile okunabilir. Kolektif ürünler olarak karşımıza çıkan eserler sadece kapsam ve içerik olarak değil yapısal olarak da farklılık arz eder (Childe 1949, 22). Çatalhöyük’te insanlığa sunulan zengin arkeolojik malzeme ile, o dönemin düşünce yapısı anlatılarak insanlık tarihine ışık tutulmuş, Anadolu tarihinin de tarım ve yerleşik hayat ile anılmasına vesile olunmuştur. Çatalhöyük, insanlığın yerleşik hayata adım attığı, medeniyetin ilklerinin yaşandığı ilk yerleşim yerlerinden birisi olmuştur. Kelimeler ile değil arkeolojik malzemeler ile konuşan binlerce höyükten birisidir.

İklimde yaşanan gelişmeler sonucu toprağın ısınması ve tarımın başlaması Anadolu’da M.Ö. 8. binden itibaren görülmeye başlanmıştır. Diyarbakır Ergani Çayönü Höyüğü, Burdur Hacılar, Karaman Can Hasan, Aksaray Aşıklı Höyük’te tarım ve hayvancılık izlerine rastlanır. Er Baba, Suberde, Boncuklu Höyük ile Çatalhöyük ise Konya Ovası’nda ortaya çıkan tarım ve hayvancılığın izlerini taşıyan yerleşimlerdir. (Bahar, 2010, 22).

Çatalhöyük, Neolitik Dönem ve Kalkolitik Dönem’e ait yerleşim alanlarına sahiptir. 1958 yılında James Melleart tarafından keşfedilmesiyle birlikte dikkatleri üzerine çeken ve arkeoloji tarihinde ses getiren bir kültürel mirastır. Çatalhöyük’ün keşfinin Dünya tarihinde yankılanmasının sebebi ise o döneme kadar ilk tarımın, ilk şehirleşmenin Verimli Hilal olarak adlandırılan Mezopotamya Bölgesi ile anılması tezini değiştirmiş olmasıdır (Hodder, 2007: 106). Artık bilim insanları Ön Asya dışında da tarım ve yerleşik hayatın izlerine rastlamışlardır. Çatalhöyük, Anadolu ve Levant Bölgesindeki ne en büyük tarımsal merkezi ne de en erken tarıma geçen toplumdur. Fakat, Neolitik Dönem’de Yakın Doğu’da yayılan kültürel ve ekonomik değişimin en büyük katılımcısıdır. Çatalhöyük’ün

Anadolu'daki stratejik konumu aracılığıyla Neolitik yaşam Avrupa ve ötesine taşınmıştır.

James Mellaart 1961-1965 yılları arasında kazılarına başlamıştır. Çatalhöyük, 2012 yılında Unesco Dünya Miras Listesi'ne alınmış ve 2016 yılı itibariyle Konya'nın Unesco Dünya Miras Listesi'nde yer alan tek tarihi değeri olmuştur. Çatalhöyük, İç Anadolu Bölgesi'nin güney ucunda Konya Ovası üzerinde yer almaktadır. Konya'nın 52 km. güneydoğusunda, Çumra İlçesi'nin 12 km. kuzeyinde Küçükköy sınırları içerisinde yer almaktadır. Höyük farklı yükselteli iki tepesinin çatal şeklinde olmasından dolayı "Çatalhöyük" olarak anılmaktadır. Kazılara 1993 yılında başlayan arkeolog Ian Hodder ve ekibi ise 2018 yılına kadar kazı çalışmalarına devam edecektir.

Çatalhöyük'teki ilk yerleşim, günümüzden yaklaşık 9400 yıl önce Neolitik Çağ'da gerçekleşmiştir. Eski Konya Gölü kenarındaki 13,5 hektarlık bir alanda kurulan ve yaklaşık iki bin yıl boyunca kesintisiz iskân edildiği düşünülen Çatalhöyük yerleşimi, Neolitik Dönem'e tarihlenen "Doğu Çatalhöyük" (M.Ö.7400–6200) ile Kalkolitik Dönem'e tarihlenen "Batı Çatalhöyük" (M.Ö. 6200–5200) olmak üzere iki höyükten oluşmaktadır. Zamanla terk edilen evler, yeni gelenler tarafından toprakla doldurularak üzerine yeni evler inşa etmeleri sonucu üst üste katmanlar şeklinde yükselmiş ve 21 metrelik bir tepe oluşturmuştur.

Çatalhöyük, Anadolu platosunda M.Ö. 7. ve M.Ö. 6. bin yılın erken döneminin gelişmiş bir uygarlığının zengin kanıtlarını barındıran Neolitik bir yerleşim yeri olmasının yanı sıra sahip olduğu sıra dışı buluntular ile Neolitik Dönem'in sanat ile anılmasını sağlamıştır. Dokuma, ağaç işlemeciliği, madencilik, obsidyen işçiliği, duvar resimleri ve kabartmaları, taş ve kil heykelticiler ile dönemin sanat yönüne ışık tutmuştur. Yerleşimde bulunan tapınak ve içinde barındırdığı heykelticiler ile gelişmiş bir dine, yapıları mimari ve bilinçli planlamanın doğuşuna, ekonomisi gelişkin tarım ve hayvancılığa ve ele geçen çok sayıda ithal malzeme ile hammadde ticaretindeki ilerlemeye tanık olunabilmektedir (Melleart, 2002: VIII).). James Melleart'ın 1960'lı yıllarındaki yapmış olduğu kazılarda ortaya çıkan bir çift leopar, boğa başları, av sahneleri, yerleşim yerleri ve hayvan resimleri medeniyetin ilk adımlarının izleri olarak karşımıza çıkar (Hodder, 2001: 11). İnsanların evlerin tabanlarına gömülmesi, Çatalhöyük insanının atalar kültü ile olan yakın bağının en somut göstergesidir (Hamilton, 2001, 31). 1962-1965 yılları arasında yapılan kazılarda yaklaşık 480 iskelet ev tabanlarında ve platform altlarında bulunmuştur (Boz vd., 2001:46).

Yerleşim alanının genişliği ve buna bağlı olarak nüfusun hesaplanması, köy statüsünden çıkartılıp şehir statüsüne sokulmasına neden olmuştur. Çatalhöyük'te kullanılan bazı eşyaların ince işçilik gerektirmesi sıradan bir ev içi üretim olmadığını göstergesidir. Buradaki kazılardan son derece çeşitlenmiş zanaat-kârlık ürünü ağaç veya cilalanmış taştan kapacak, kemik veya hasırdan çeşitli

eşyaların yanı sıra, dövme bakırdan veya nadide taşlardan üstün nitelikli kuyumculuk eserleri elde edilmiştir. Melleart, “Çatalhöyük’te üretilen eşyaların Neolitik Dönem’e ait diğer hiç bir kentle kıyaslanamayacağını” ifade etmiştir (Huot vd., 2000:34).

Çatalhöyük’ün sosyal yapısında ekonomik, sosyal ve ritüele dayalı bir yaşam gözlemleriz. Ev, Çatalhöyük insanının davranış ve rollerinde önemli lokasyona sahiptir. Evler, ana odaya ilave olarak kiler ve gıda üretimi için kullanılan 1 ya da 3 arasında değişen yan odalardan oluşmaktadır. Çatıdan girilen ana odalarda çatıdan girişte kullanılan merdiven ve merdivenin altında ocak bulunur. Merdivenin bulunduğu nokta aynı zamanda ocaktan çıkan dumanın çıkış noktasıdır. Ana oda muhtemelen ocaktan çıkan dumandan dolayı sıklıkla yeniden boyanmıştır. Karanlık olan evlere gündüzleri merdiven boşluğundan ışık gelmektedir ve bundan dolayı ana oda oldukça aydınlıktır. Işığın daha iyi yansması için duvarlar kireçtaşı ile beyaza boyanmışlardır. Odaların beyaza boyanmasının bir diğer nedeni de ocağın çıkardığı isı bertaraf etmektir. Soğuk kış gecelerinde evde geçirilen vakit, insanların sosyalleşmesine katkıda bulunmuştur (Hodder, 2012, 305).

Çatalhöyük düzenli bir kent planına sahiptir. Filistin’de Protoneolitik dönemi araştırılmış olan kulübe vb. yapılardan oluşan plansız yerleşmeden oldukça ileridir. Düzen ve planlama, panolar, girişler, ocak ve fırınların yüksekliği, odaların, evlerin ve tapınakların standart planları gibi pek çok ayrıntıda egemendir. Evler dikdörtgen planlı olup, ailenin ihtiyaçlarına göre değişmektedir (Mellerat, 2002: 47). Yerleşik hayata geçilmesi ile ilk yerleşim ve mimarî faaliyetler ortaya çıkmıştır. Çatalhöyük mimarî yapısı incelendiği zaman, bitişik planlı yapıların bal peteği şeklinde birbirine yapışık ve dışı kapalı bir şekilde inşa edildiği görülmektedir. Çatalhöyük evleri güneşte kurutulmuş çamur ve saman karışımı dörtgen kerpiçten, kamış ve ağaç direk ve sıva kullanılarak inşa edilmiştir. Bölgede bataklıktan da faydalanılarak kerpiç ve kamış kolayca bulunmuştur. Günümüzde Anadolu’daki kerpiç evlerin mimarisıyla benzer özellikler taşıyan Çatalhöyük evlerinin duvarları arasında ağaç dikmeler bulunmaktadır. Bu dikmeler üzerine gelen kirişler düz tavanı taşıırken, tavan üst örtüsü kamış üzerine sıkıştırılmış beyaz, ince ve yapışkan bir kil ile kaplanmıştır. Avluların etrafında yer alan binalar mahalleleri oluştururken, mahallelerin birbirine eklenmesi ile Çatalhöyük kenti kurulmuştur. Kentte sokaklar mevcut değildir ve burada yaşayan insanlar evlerin çatılarından geçişi sağlamışlar ve ayrıca evlerin içine de bu çatılar aracılığıyla girmişlerdir. Ev duvarları ortaklaşa kullanılmıştır. Evlerde bulunan toprak yükselteler, Türk evlerindeki sofa ve divanların prototipidir. Oturmak, günlük işleri yapmak, uyumak için kullanılmışlardır. Bu platformların altına ölümler gömülmüştür (Mellerat, 2002: 37-40).

Çatalhöyük'te duvarda kapısı bulunmayan, birbirine yaslanmış evlerin, yerleşim yerini çepeçevre kuşatıp ortak bir cephe oluşturması, diğer kentlerde görülen surlara benzetilip, bir savunma sistemi olarak telakki edilmiştir. Bu savunma sistemi sayesinde herhangi bir yağma izine rastlanmamıştır (Mellerat, 2002: 48). Yerleşim alanının genişliği ve buna bağlı olarak nüfusun hesaplanması, köy statüsünden çıkartılıp şehir statüsüne sokulmasına neden olmuştur.

Evin içindeki sosyal davranışlar, bir şehir etkisi yaratmıştır. Günlük yapılan aktiviteler rutinleşmeye başlamıştır ve insanlar tecrübe ettikleri bu sosyal düzeni kabullenmeye başlamışlardır. Günlük sıradan işler ile yetişen insanlar rollerini ve toplumun kurallarını öğrenmişlerdir. Bu kural ve geleneklere ilave olarak vahşi hayvanlar ile kuşatılma ve ölümler ile iç içe yaşayan karmaşık ve girift bir yaşamları vardır (Hodder, 2012, 306).

İnce ve ayrıntılı sanatı, ölümlerin evlerin altına gömülmesi vb. pek çok olay, ilk yerleşik tarım hayatı ve köyden şehir hayatına geçiş süreci hakkında bilgi vermektedir. Orta Anadolu'da ve Burdur Göl'ü civarında Çatalhöyük'le çağdaş olan pek çok yerleşim yeri vardır ve hatta Âşıklı Höyük'teki yerleşim Çatalhöyük'ten bin yıl öncedir. Fakat Çatalhöyük'ün pek çok sentezi bir arada barındırması ve sahip olduğu zengin buluntular sayesinde Orta Doğu'nun Neolitik ve daha sonraki dönemleri, Çatalhöyük'ten elde edilen bulgular aracılığıyla yorumlanmıştır (Hodder, 2010: 2-3).

Şehrin tanımı için nüfus tek başına yeterli bir unsur değildir. Nüfusa ilave olarak kompleks bir yapı ve entegrasyon şarttır. Çatalhöyük, üretken ekolojiknişin bir şehir kompleksi içinde ortaya koyduğu çabanın ve Eski Çağ insanının yaratıcılığının adıdır. Üretim gücü ve yaratıcılık becerisi ve artı üretim yapabilecek kapasiteye sahip olması şehir ve medeniyet aşamalarının olmazsa olmazlarıdır. Çatalhöyük'te avcı ve göçebe bir yaşam tarzından yerleşik bir hayata geçilmiş ve bahsedilen şartlar sayesinde şehirleşmenin ilk adımları atılmıştır. Arkeolojik veriler ışığında geniş ve farklı kesimlerden oluşan bir nüfusa sahip olduğu tespit edilen Çatalhöyük'te düzen ve intizama sahip sabit bir toplumun varlığı ve bu toplumun ortak bir inancın etrafında kümelendiği, uzak mesafeler ile ticaret yaptıkları, iyi beslendikleri ortaya konulmuştur. Farklı işlevler birleşmiş, dinamizm içinde organize olmuş ve ilerleyen yıllarda gelişimini tamamlayacak olan bir şehir prototipi inşa edilmiştir (Vafi, 2005: 1-3).

SONUÇ

Din, kültür ve coğrafya tarihin üç önemli saç ayağıdır. Ve bu üç önemli unsur medeniyetleri tanımlamak için vazgeçilmez değerlerdir. Feodalite ve skolastik düşünce olmadan bir Orta Çağ tarihi, İtalya ve Floransa olmadan bir Rönesans tarihi, Mekke ve Medine'siz bir İslam tarihi, Orta Asya olmadan bir Türk tarihi, İstanbul olmadan da bir Osmanlı tarihi, düşünülemez ise, Çatalhöyük

üzerine oturmuş Selçuklu Hz. Mevlana ile birlikte Konya'yı anlamlı hâle getirecektir. Çatalhöyük, medeniyet tarihinde barındırdığı ilkler ile sadece Konya'yı değil Türkiye'nin/dünyanın markası olacak bir değere sahiptir. 1958 yılında Çatalhöyük'ün keşfi ile Mezopotamya Bölge'si ile anılan "İlk Tarım ve Yerleşik Hayat" izleri, Anadolu coğrafyasına taşınmış ve içerdiği zengin içerik ile çığır açan sonuçlara neden olmuştur. Çatalhöyük'ün içinde bulunduğu dönem olan ve insanlık tarihi için pek çok ilki barındıran Neolitik Dönem, Gordon Childe tarafından "Neolitik Devrim" olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde teknolojik yeniliklerin çiftçiler tarafından tarımda kullanılmasına paralel olarak ihtiyaç fazlası ürün elde edilmiş ve bu gelişme ile kentselleşmenin temellerini atılmıştır. Tarım ve hayvancılık ile ortaya çıkan artı ürün, mimari, ilk şehirleşme ve şehir planlamacılığı, dini ve sanatsal eserler, ticaret, mesleklerin oluşumu vb. pek çok unsur Çatalhöyük'ü medeniyet tarihinde eşsiz bir konuma yükseltmiş ve bundan dolayı da "Medeniyetler Beşiği" olarak anılmasını hak etmiştir. Çatalhöyük, medeniyet tarihinin önemli safhalarından olan Neolitik Dönem'e ait bir yerleşim yeridir. Medeniyet halkası açısından, pek çok unsurun Çatalhöyük'te ortaya çıkması Çatalhöyük'e sıra dışı ve olağanüstü bir değer kazandırmıştır. □

KAYNAKÇA

- Bahar, Hasan (2010) *Çarşamba Uygarlığı ve Çatalhöyük*, Beyşehir Doğa Eğitimi, Bilim ve Doğa ile 12 Gün Baş Başa (Editör. Ali Meydan). Konya.
- Boz, B, Molleson, T, Andrews, P., (2001), Çatalhöyük İnsanları, , Geçmişten Günümüze Çatalhöyük, *I.Uluslararası Çatalhöyük'ten Günümüze Çumra Kongresi Bildiri Kitapçığı*, Damla Ofset.
- Braudel, Fernand (1996), *Uygurlukların Grameri* (Çev. M.Ali Kılıçbay), Ankara, İmge Kitabevi.
- Cansever, Turgut (2012), *İslam'da Şehir ve Mimari*, İstanbul, Timaş Yay.
- Childe, Gordon (1949), *Social Worlds of Knowledge*, Oxford, Oxford University Press.
- Çevik, Özlem (2005), *Arkeolojik Kanıtlar Işığında Tarihte İlk Kentler*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yay.
- Durant, Will(1996), *Medeniyetin Temelleri*. (Çev. Nejat Muallimoğlu), İstanbul, Birleşik Yayıncılık.
- Gardner, Percy (1892), Phrygia and Troas. New Chapters in Greek History,Chapter II. London. William Clowen and Sons Limited.
- Fazlıoğlu, İhsan (2010), İstanbul'dan Varlık, Var-Olan Ve Yokluk'a Kadim Bir Nazar, *Türkiye Günlüğü*.
- Hamilton, Naomi (2001), Kemik, Taş, Boya ve Kil: Çatalhöyük Buluntularıyla Yazılan Tarih, *Geçmişten Günümüze Çatalhöyük, I.Uluslararası Çatalhöyük'ten Günümüze Çumra Kongresi Bildiri Kitapçığı*, Damla Ofset.
- Huot, J.Louis., Thalman, J. P. , Valbelle D., (2000), *Kentlerin Doğuşu*, Ankara, İmge Kitabevi.
- Hodder, Ian (2007), Çatalhöyük in the Context of the Middle Eastern Neolithic, *Annual Review of Anthropology*, Vol. 36: 105-120.
- Hodder, Ian (2001), Yeniden Çatalhöyük: Konya Ovasında Yeni Kazılar, Geçmişten Günümüze Çatalhöyük, *I.Uluslararası Çatalhöyük'ten Günümüze Çumra Kongresi Bildiri Kitapçığı*, Damla Ofset.
- Hodder, I.R. (2012), *Çatalhöyük: A summary of recent work concerning architecture*, (Editör: B. Söğüt), *A. Tırpan'a Armağan / Festschrift for Ahmet A. Tırpan*, İstanbul, Ege Yayınları.
- Hodder, Ian (2007), Çatalhöyük in the Context of the Middle Eastern Neolithic, *Annual Review of Anthropology*, Vol. 36: 105-120.
- Hodder, Ian (2010), Probing religion at Çatalhöyük: An Interdisciplinary Experiment, *Religion In The Emergence Of Civilization:Çatalhöyük As A Case Study* (Edited by Ian Hodder), New York, Cambridge University Press.
- İbn-i Haldun (1977). *Mukaddime* (Çev. Turan Dursun). C. I. Onur Yayınları.
- Karakaş, Mehmet (2001), "Tarihsel Gelişim Sürecinde Kent: Kısıtlı Tarihsellik Anlayışı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt III, Sayı 1. Afyon.
- Kristof, L. D. Ladis (1960), The Origins and Evolution of Geopolitics. *JCR*.Vol. 4. No.I. s.15-51.
- Lefebvre, Henry (1991), *The Production of Space*, (Translated by Donald Nicholson-Smith), Oxford, Wiley-Blackwell.

- Lefebvre, Henry (2009), *State, Space, World: Selected Essays* (Çev.G. Moore, N. Brenner, S. Elden), Edit. N. Brenner, S. Elden, Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Lynch, Kevin (1990), *The Image of the City*, Cambridge, MIT Press.
- Mellaart, James (2002), *Çatalhöyük Anadolu'da Neolitik Bir Kent* (Çev. Gökçe Bike Yazıcıoğlu),Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Semple, Ellen Churchill (1909). The Operation of Geographic Factors in History. *Bulletin of AGS*. Vol. 41. No:7. 422-439.
- Şeriatı, Ali (2013), *Medeniyetler Tarihi I*, (Çev. Prof.Dr. Ejder Okumuş), Ankara, Fecr Yayınevi.
- Riou, Michel, (2007), *Response* (Edited by Jeremy W. Crampton, Stuart Elden),Space, Knowledge and Power Foucault and Geography, Hampshire, Ashgate Publishing Limited.
- Foucault, Michel (1994), *Sonsuza Giden Dil*, (Çev. Işık Ergüden), Ayrıntı Yay.
- Ramsay, W. M. (1902), The Geographical Conditions Determining History and Religion in Asia Minor. *The Geographical Journal*. Vol. XX. No. 3. 257- 275.
- Scott, A. J., 2000, *The Cultural Economy of Cities*, London: Sage Publications.
- Şentürk, Ünal (2014), Mekan Sadece Mekan Değildir: Kentsel Mekanın Yeni Tezahürleri, *Doğu Batı Dergisi*, Yıl:17, Sayı: 67.
- Tuna, Korkut (2011), Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri, İstanbul, İz Yay.
- Vafi, Pamele, J., (2005), *Çatalhöyük A Prelude to Civilization*, A Thesis Presented to the Faculty of California State University.
- Yoffee, Norman (2004), *Myths of the Archaic State: Evolution of the Earliest Cities, States, and Civilizations*, New York, Cambridge University Press.